

Boekbesprekingen

Tonkens, E.

Het zelfontplooingsregime: De actualiteit van Dennendal en de jaren zestig.

Bert Bakker, Amsterdam 1999

Door **Henk Kleijer**

SISWO / Instituut voor Maatschappij-
wetenschappen Amsterdam

De affaire Dennendal is voor veel mensen een vergeten verhaal uit een ver verleden. Dennendal was een experiment in de zwakzinnigenzorg, dat in het midden van de jaren zeventig de opvattingen van de jaren zestig over zelfontplooiing daadwerkelijk in de praktijk probeerde te brengen. Door allerlei politieke en emotionele verwickelingen, braken grote conflicten uit met het establishment, die er uiteindelijk toe hebben geleid dat Dennendal met geweld door de politie werd ontruimd. Medewerkers werden ontslagen, pupillen geëvacueerd en daarmee mislukte het experiment.

Dit experiment werd gezien als een voorbeeld van democratisering, vrijheid, gelijkheid en mededogen met de zwakken in de samenleving en vooral met de zwakzinnigen. Dat dit juist onder het linkse idealistische kabinet-Den Uyl werd beëindigd, betekende voor velen in progressief Nederland het einde van een tijdperk van tolerantie.

Opvallend was het verschil met voorgaande regeringen. Den Uyl kondigde namelijk met spijt de ontruiming van Dennendal aan. Hij ervoer dit als een persoonlijke nederlaag. Dit was nieuw in politiek Nederland.

Vooral met het oog op de hernieuwde historische belangstelling voor de jaren zestig is het nuttig dat Tonkens op-

nieuw aandacht vraagt voor de geschiedenis van Dennendal, als een van de voorbeelden van maatschappelijke veranderingen die zich in deze jaren hebben voorgedaan. Zij beschrijft de veranderingen die zich in de jaren zestig op het terrein van de zwakzinnigenzorg hebben voorgedaan. Belangwekkend is dat ze niet alleen spreekt over mentaliteitsveranderingen, maar vooral over de concrete voorbeelden die op een specifieke terrein hebben plaatsgevonden.

In de Dennendal-affaire kwamen plotseling twee gescheiden werelden samen, namelijk die van de zwakzinnigenzorg en die van de zich ontwikkelende maatschappelijke tegencultuur, waarin zelfontplooiing centraal stond. Hoe komt het nu dat juist het streven naar zelfontplooiing zich manifesteerde in de zwakzinnigenzorg en hoe was het mogelijk dat de tegencultuur daar belangstelling voor kreeg?

Vervolgens stelt ze zich de vraag hoe het streven naar zelfontplooiing en de ontwikkelingen in de geestelijke volksgezondheid begonnen samen te vallen? Hoe kon zich dat nu juist op Dennendal ontwikkelen, en waarom liepen de tegenstellingen zo hoog op dat heel Nederland zich er mee bemoeide? Hoe kon Dennendal een testcase worden voor de bereidheid nieuwe ontwikkelingen door te voeren.

De auteur begint met een analyse van de standaardbeelden over de manier waarop het Dennendal-conflict zich heeft ontwikkeld. In dat standaardbeeld zou het gaan om het conflict tussen het dominante medische model versus het ontwikkelings-pedagogische model. Zij plaatst hier een aantal kanttekeningen bij. Ze stelt dat het medische model al langer op de terugtocht was, maar ook dat de mensen van Dennendal niet di-

rect te vereenzelvigen zijn met het pedagogische model.

Interessant is dat zij het ontplooiingsmodel plaatst in een vooroorlogse romantische traditie van kritiek op de strakke maatschappelijke structuren, die gericht waren op een aanpassing van het individu aan het systeem. Zij stelt dat deze onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan het systeem vervolgens juist door de oorlogsjaren sterk aan verandering onderhevig was. Het idee dat de bezetting een belangrijke rol heeft gespeeld in het denken van de jeugd die dit heeft meegemaakt, is een weinig belicht element.

De balans opmakend vraagt ze zich af wat er van al die idealen van de jaren zestig, zoals zelfontplooiing en vrijheidsdrang zijn terechtgekomen? De auteur is daar eigenlijk vrij positief over. Ze constateert dat er een duidelijke verandering is opgetreden in het perspectief op de relatie individu en maatschappij. De vernieuwers van Dennendal namen het op voor de zwakzinnige. Zij stelden maatschappijkritiek gelijk aan inrichtingskritiek. Dit radicale standpunt heeft geleid tot meer en betere aandacht voor de maatschappelijke positie van de zwakzinnige.

Een tweede punt is de wijze waarop men omging met het begrip deskundigheid. Ondanks het feit dat het deskundigheidsmodel veel verbetering heeft gebracht in de zorg voor de zwakzinnige, is ze van mening dat de deskundigheidskritiek effectief is geweest. Deze kritiek is in de loop van de jaren tachtig verwerkt in nieuwe vormen van deskundigheid, die meer op het adviserende vlak liggen.

Het derde punt betreft het thema van de sociale orde. Ze verwijst hier naar een centraal thema in de sociologie, namelijk het probleem van de sociale orde en de sociale verandering. Net zoals alle andere bureaucratische instellingen in de jaren zestig en zeventig was

de gezondheidszorg en de zwakzinnigenzorg opgezaald met een enorme bureaucratische structuur, die nauwelijks openstond voor veranderingen. In dergelijke structuren had men geen oog voor de menselijke aspecten van de zorg. In dit denken was nauwelijks plaats voor zelfontplooiing van mensen. De auteur constateert dat de informele benadering van de Dennendallers veel heeft blootgelegd wat betreft de kennis over de zwakzinnige. Echter de nadelen waren de onduidelijke relaties tussen begeleiders en pupillen en vooral de gebrekkige controle op wat er eigenlijk gebeurde.

Een vierde punt is de discussie over het woordvoerderschap. Wie bepaalde wat het probleem is en hoe dit opgelost zou kunnen worden. In het oude model werd dit bepaald door de deskundige, die wist wat goed was voor de pupil. In het nieuwe model werd dit gezocht in een zorgvuldig analyseren hoe een pupil in elkaar zit en wat ontwikkelingsmogelijkheden zijn. De winst van het zelfontplooiingsregime, zo stelt de auteur, was dat het zwakzinnigenperspectief weer belangrijk werd. De zwakzinnige werd weer een stem gegeven.

De verdienste van dit boek is dat impliciet een fundamentele kritiek wordt geleverd op de bureaucratie waarin sprake is van formalisering van regels, die uiteindelijk resulteren in een geïnstitutionaliseerd wantrouwen. De bureaucratie zet voortdurend een rem op nieuwe ideeën en perspectieven op de zwakzinnigenzorg. Dit dilemma is niet met begrippen als onderhandeling en gelijkwaardigheid weg te toveren.

'Alles moest anders' was het adagium van de jaren zeventig, maar werd alles ook anders? De auteur meent van wel. Zij stelt dat veel van wat destijds als onhaalbaar werd gezien, langzamerhand door begon en door begint te sijpelen in het denken over zwakzinnigenzorg. Ze noemt 'verdunding', 'decon-

centratie', 'gezinsvervangende tehuizen'. Het conflict dat ze beschrijft is een emotioneel conflict geweest en ten slotte daardoor nauwelijks meer beheersbaar. Beide kanten, de progressieven en de conservatieven, hebben grote fouten gemaakt. Ondanks het feit dat de regering ogenschijnlijk ten faveure van de conservatieven heeft ingegrepen, toont deze studie aan dat dit ingrijpen niet ten koste is gegaan van de nieuwe ideeën

over de zorg voor zwakzinnigen. Denendal was het symbool geworden van conservatieven en progressieven, van vooruitgang of behoudzucht.

Het hier ontwikkelde onderzoeksmodel lijkt bruikbaar voor de beschrijving en analyse van veranderingsprocessen die zich in de loop van de jaren zestig en zeventig hebben gemanifesteerd.

Houtman, D.

Een blinde vlek voor cultuur:

Sociologen over cultureel conservatisme, klassen en moderniteit.

Van Gorcum, 2000, 171 pp.

Door **Yves De Weerd**

Hoger Instituut voor de Arbeid Leuven

In dit boek bundelt Houtman een aantal eerder verschenen artikelen, hoofdzakelijk uit de *Sociologische Gids*. Om er een boek van te maken, voorziet Houtman de licht herschreven artikelen van een theoretisch, inleidend hoofdstuk. Daarin wordt bondig de evolutie van de functionalistische en conflictsociologie sinds begin jaren zestig geschetst. Daarbij spitst Houtman vooral toe op hoe het economisch determinisme uit de theorieën van vooral Marx en Durkheim in de (neopositivistische hoofdstroom van de) hedendaagse sociologiebeoefening verder leeft. Wat er economisch gedermineerd wordt, vernauwt Houtman van de bijna filosofische zijn-bewustzijn distinctie, over de materialisme-cultuur dialectiek, om te komen tot 'de vaststelling dat het beroep of de positie in het economisch leven wordt beschouwd als het fundament van iemands morele en politieke opvattingen'. Met het oog op zijn centrale onderzoeksvraag, kiest de

auteur hierbij voor de politieke opvattingen, en beperkt deze verder tot cultureel conservatisme in de traditie van Middendorp. De centrale onderzoeksvraag luidt echter: 'in hoeverre kan de aanvaarding van culturele verschillen inderdaad worden verklaard uit iemands economische positie of achtergrond, zoals de (...) theorieën van Lipset, Kohn en Inglehart suggereren?' Vanuit deze vraagstelling wordt vervolgens aan de bespreking en hertoetsing van elk van de theorieën van de drie genoemde sociologen een hoofdstuk gewijd. De twee volgende hoofdstukken, over postmaterialisme in comparatief perspectief en over 'class voting', moeten dienen om verdere argumenten aan te dragen voor de blinde vlek die sociologen voor cultuur zouden hebben. Een slothoofdstuk vat de voornaamste conclusies uitgebreid samen, en leidt, in extremis aangevuld met nieuwe elementen over onder meer onderwijs en sociale ongelijkheid, het EGP-schema enzovoorts, tot Houtmans 'nieuwe antwoorden op oude vragen'. Hoe nieuw de antwoorden zijn, en welke vragen ze precies beantwoorden, was onze onderzoeksvraag bij het lezen van dit boek, dat naar de inleiding te oordelen een nieuwe sociologische standaard moet zetten.

Na de theoretische inleiding, wordt daartoe het werk van Lipset, Kohn en

Inglehart besproken. Deze invloedrijke sociologen hebben, aldus Houtman, met hun theorieën ook al die tijd het betreffende onderzoeksdomin gedomineerd. Dat ze alledrie vanuit de economische positie vertrekken, klopt in ruime zin, maar verhuult toch belangrijke inhoudelijke variantie. Inglehart vertrekt, in tegenstelling tot Lipset en Kohn, immers niet vanuit de individuele economische positie op basis van het beroep, maar vanuit de economische omstandigheden waaronder men opgroeit. Dat ze alledrie de band met cultureel conservatisme onderzoeken, is echter veel minder zuiver. Of 'de aanvaarding van culturele verschillen' uit de centrale onderzoeksvraag zomaar gelijkgesteld mag worden met cultureel conservatisme, is al zeer de vraag. En zelfs al zouden we dit aannemen, dan blijft de vraag of de drie theorieën dezelfde hypothese toetsen. Net als Lipset, onderzoekt Houtman op het culturele domein enkel autoritarisme, wat slechts een onderdeelje van cultureel conservatisme uitmaakt. Als het er al deel van uitmaakt, want vaak wordt autoritarisme, als persoonskenmerk, zelfs intermediair geplaatst tussen enerzijds de economische positie en anderzijds politieke attitudes.

Overigens wordt economische progressiviteit met een zes-itemschaaltje zelfs nog sterker gereduceerd. Ook hadden wij, wat Lipset betreft, in een proeve van 'reflexieve sociologie' iets meer verwacht. Lipsets theorie is immers veertig jaar oud. Is het dan niet mogelijk dat zijn stelling toen perfect opging, omdat, zo kan men denken, cultureel kapitaal volledig vanuit de 'economische positie' werd opgebouwd. En dat de samenleving in die tijd gewoon veranderd is, waarbij de productie van cultureel kapitaal is losgegroeid uit de werksfeer, omwille van de toegenomen vrije tijd als gevolg van kortere werkweken, grotere individuele keuzevrijheid in de privé-

sfeer door de verhoogde welvaart, enzovoorts? Lipset *ex post* een blinde vlek voor cultuur aansmeren, lijkt dan ook iets te makkelijk. Kohn, vervolgens, onderzocht conformisme en zelfbepaling via opvoedingswaarden. Dit gelijk stellen met cultureel conservatisme, is een onbewezen link veronderstellen tussen die waarden en cultureel conservatisme. Ingleharts postmaterialisme-theorie ten slotte, spreidt zich inhoudelijk uit zowel over cultureel als over economisch conservatisme. De 'in het oog springende overeenkomst' die Houtman ziet tussen autoritarisme en de verkorte postmaterialisme-index van Inglehart, wordt wel statistisch aangetoond, maar verschaft daarmee dus nog geen geldigheid aan de gelijkstelling ervan met cultureel conservatisme. Het tekent de diffuse wijze waarop in het boek met definities van cultureel conservatisme wordt omgegaan: de aanvaarding van culturele verschillen, autoritarisme, autoritaire opvoedingswaarden worden er alle aan gelijkgesteld en onderling omwisselbaar geacht, zonder dat dit evenwel hard gemaakt wordt.

Over het algemeen kan dit boek een inleiding zijn tot de lopende discussie over het belang van cultuur (i.e. opleiding, cultureel kapitaal enzovoorts) dan wel economische positie, bij het verklaren van cultureel conservatisme. Het kan de lezer eveneens een snel overzicht bieden van enkele belangrijke theorieën hieromtrent uit de voorbije veertig jaar. Wie vertrouwd is met het onderzoeksdomin, stoot echter op enkele tekortkomingen. Zo is er de minder geslaagde wijze waarop de vroegere artikelen via de centrale onderzoeksvraag op een lijn 'gedwongen' worden, wat bijvoorbeeld het gedeelte over klassengebonden stemgedrag moeilijk toelaat. De theoretische inleiding is vlot leesbaar, maar werpt wel meer vragen op dan er uiteindelijk beantwoord worden. Bovendien wordt het leesplezier wat overschaduwd

door een soms storende nonchalance in de omgang met concepten en verwijzingen naar ander onderzoek. Houtmans algemene aanpak wekt ook de indruk dat hij de enige pleitbezorger is voor het belang van cultuur bij de verklaring van cultureel conservatisme, terwijl daarover ondertussen toch een consensus bestaat? Het belang van opleiding boven economische positie voor culturele attitudes wordt niet gecontesteerd, er is ruim aandacht voor cultureel kapitaal, net als voor het mogelijke belang van opleidingsrichting naast opleidingsniveau. Inderdaad, men snijdt de banden met de economische positie niet radi-

caal door. Waarom zou men? Dat handarbeiders en kaders bijvoorbeeld nog steeds fundamenteel verschillen in hun culturele opinies blijft zeer belangrijk, los van de verklaring ervan. Dat het verklaringsbeeld van culturele attitudes misschien soms nog vaag lijkt, zou ik ook niet willen toekennen aan een blinde vlek. Die is immers permanent en dan kunnen we beter meteen de boeken sluiten. Veeleer denk ik dat vele sociologen op dit moment vanuit een redelijke consensus over het belang van cultuur op zoek zijn naar de juiste bril.

Marc Hooghe
**Sociaal kapitaal en democratie:
 Verenigingsleven, sociaal kapitaal
 en politieke cultuur.**

Acco, Leuven 2000, 403 pp.

Door **René Bekkers**
 ICS/Sociologie, Utrecht

Hoe staat het met het sociaal kapitaal van Nederland en België? Gaan ontwikkelingen als een afnemende sociale cohesie, een groeiende 'kloof tussen politiek en burger', dalende ledentallen van oude politieke partijen, en een verminderd godsgeloof samen in een rampscenario waarin het cement van sociaal kapitaal langzaam verbrokkelt in de samenleving, het verenigingsleven wegwijnt, partijen als het Vlaams Blok in opkomst zijn, en het wantrouwen tegenover politieke instituties steeds sterker wordt? Welke factoren zijn eigenlijk van invloed op sociaal kapitaal? En om met de simpelste vraag te beginnen: wat wordt eigenlijk precies bedoeld met sociaal kapitaal?

In de eerste bijdrage aan deze lijvige

bundel met een grote diversiteit aan bijdragen geeft Dietlind Stolle een inleiding op de sociaal kapitaal literatuur vanaf Robert Putnam. Putnam ziet sociaal kapitaal als de verwachting dat andere burgers normen van wederkerigheid en vertrouwen zullen volgen. Andere sociologen, zoals James Coleman, kijken naar eenvoudig meetbare gedragsindicatoren als netwerkcontacten en participatie in verenigingen. Stolle stelt dat het verschil tussen deze twee stromingen vooral aan de kant van de afhankelijke variabelen ligt. De netwerkbenadering ziet sociaal kapitaal als een hulpbron die individuen kunnen gebruiken om andere zaken voor zichzelf te bereiken, terwijl de culturele benadering sociaal kapitaal ziet als een collectieve eigenschap: de smeerolie van de democratie. Stolle bepleit de 'attitudinale' benadering en stelt meteen enkele meetproblemen aan de orde die daarbij de kop op steken. Ook het dreigende gevaar van rondzingende verklaringen, waarin normen tegelijkertijd oorzaak en gevolg zijn wordt gediagnosticeerd en met een recept voor longitudinaal onderzoek behandeld. Vervolgens zet Stolle de lacunes in de

literatuur op een rijtje als onderzoeksagenda.

Het is echter de vraag hoe sterk deze lijst van actiepunten ook daadwerkelijk de onderzoeksagenda zal bepalen. De meeste empirische bijdragen in de bundel hebben last van de meetproblemen die in het openingshoofdstuk zo mooi geïnventariseerd zijn. Het grootste probleem is het causaliteitsprobleem. Menig auteur spreekt ongegeneerd over 'effecten', zonder een steekhoudend argument voor de plaatsing van de verschillende indicatoren van sociaal kapitaal links of rechts in de analysemodellen. In andere bijdragen is het theoretisch verband met de discussie over sociaal kapitaal niet erg helder.

De bijdragen van Dekker en De Hart en Hooghe vormen een empirisch duo, waarin een aantal claims die Putnam maakt heeft over de VS, onderzocht worden op hun houdbaarheid voor Nederland en Vlaanderen. De tabellen liegen er niet om: bij minstens drie factoren die Putnam belangrijk vindt voor sociaal kapitaal worden vraagtekens gezet. Het verband tussen sociaal vertrouwen en sociale participatie is zwak, – waardoor veel theoretische beschouwingen hiërarchisch op losse schroeven komen te staan; geografische mobiliteit heeft niets te maken met de mate van participatie; en de 'civic generation' bestaat alleen in woorden, maar niet in daden – ouderen hangen sterker idealen van burgerschapszin en maatschappelijke solidariteit aan dan jongeren, maar dit uit zich niet in verminderde participatie van jongeren. Geen reden tot bezorgdheid dus, ook niet over een vermeend gebrek aan vertrouwen in de politiek of de overheid; dit is gelijk gebleven of zelfs gestegen. Hoewel de participatie-indicatoren nauwelijks samenhangen met leeftijd, doen de attitudevariabelen dat wel. Dit laat een gedeelte van Putnams verhaal overeind. Maar de waarde van dit verhaal is minstens als het cruciale verband tussen

attitudes en sociale participatie blijkt te ontbreken of heel zwak is, zoals het geval lijkt te zijn in Nederland en Vlaanderen. Op dit punt houdt de analyse echter op. De causaliteitsvraag, die zo netjes door Stolle in de openingsbijdrage was uiteengelegd, blijft liggen. Ook in de bijdrage van Van Gyes, Billiet en De Witte is dat het geval. Zij laten zien dat participatie in verenigingen ook samenhangt met subjectieve indicatoren van sociale integratie, maar eindigen hun bijdrage met de vraag naar de causaliteit van de gevonden verbanden.

Uit de bijdrage over kerkelijkheid en maatschappelijke participatie in Nederland, opnieuw van De Hart en Dekker, die weinig of geen nieuws biedt voor wie in het bezit is van de SCP-bundel *Vrijwilligerswerk vergeleken*, blijkt dat kerkleden meer participeren in verenigingen, en vooral kerkse kerkleden; ook buiten hun eigen religieuze gemeenschap. Een belangrijke vraag die zich opdringt is in welke mate secularisering de sociale cohesie in Nederland bedreigt. Als de groep kerkelijk actieven in omvang afneemt, komt dan het vrijwilligerswerk in gevaar? Of nemen andere sociale netwerken de honneurs waar? Buurtnetwerken lijken hiervoor niet geschikt, en clubs waarvan het lidmaatschap gebaseerd is op een privé-fascinatie voor specifieke sociale problemen of hobby's evenmin.

In de overige bijdragen is het verband met de discussie over de toe- of afname van sociaal kapitaal, en de oorzaken en gevolgen daarvan niet altijd even duidelijk. In de bijdrage van De Groof en Siongers over de effecten van onderwijs op politieke attitudes en gedrag is dat wel het geval. De auteurs laten zien dat de mogelijkheden voor participatie op school van belang zijn – en niet zozeer de inhoud van het curriculum. Leerlingen uit het beroeps- en technisch onderwijs in België blijken sterkere gevoelens van politieke mach-

teloosheid te hebben, etnocentrischer te zijn, grotere voorstanders te zijn van harde maatregelen tegen criminelen, en minder waarde te hechten aan solidariteit, omdat de mogelijkheden voor schoolse participatie op die scholen beperkt zijn. Ook de bijdrage van Mole-naers is relevant. Zij vertelt een boeiend verhaal over de gevolgen van sociaal kapitaal in twee dorpen in Nicaragua, waar met ontwikkelingsgeld getracht is de lokale boeren bedrijfsfinanciering te bieden. Omdat de nieuw opgezette banken onder meer de reputatie van de boeren in de aanvragen voor kredieten betrokken, verliep de financieringsregeling beter in het ene dorp, waarvan de inwoners elkaar diensten verleenden en vertrouwden, dan in het andere, waar het grootste gedeelte van de wederzijdse hulp in geld werd uitgedrukt en direct werd betaald. Dit participerend onderzoek is een mooie illustratie van een oud sociologisch thema: het belang van de 'sociale factor' voor economisch succes.

Maar welke conclusies over sociaal kapitaal kunnen we trekken uit de case study van Meireman over de Kristelijke Arbeiders Vrouwen, wanneer uit kwalitatieve analyses van officiële stukken blijkt dat de organisatiestructuur (steeds 'platter') en het soort georganiseerde activiteiten (steeds minder bevoogdend, en diverser) veranderd zijn? Wellicht zijn deze interne aanpassingen overlevingsstrategieën van een club die leden verliest in een tijd van 'individualisering', maar of hier sprake is geweest van een verlies aan sociaal kapitaal blijft onbesproken. Ook in de bijdrage van Oldersma over feminisme in Nederland wordt niet duidelijk wat het succes van het feminisme nu precies met vertrouwensnormen en maatschappelijke participatie van doen heeft. Van oorsprong feministische waarden worden steeds breder gedeeld, ook door mannen. Dit is een waardeverandering, maar heeft nog niet veel met een toe- of afname van ver-

trouwen te maken. Ook in de bijdrage van Stouthuysen, Duyvendak en Van der Graaf over stedelijk beleid, waarin de opkomst van het thema in de Nederlandse en vooral de Belgische politiek beschreven wordt, is het verband met sociaal kapitaal impliciet. In België worden de specifieke stadsproblemen sociaal-economisch benoemd en aangepakt, als alternatief voor de beschuldigende vinger die het Vlaams Blok uitsteekt naar de groei van het aantal allochtonen; in Nederland wordt het probleem van de stad gezien als verlies van sociale cohesie. De vraag of er nu werkelijk sprake is van een verlies aan sociaal kapitaal in de grote steden wordt niet beantwoord. De auteurs geven slechts aan hoe politici over stadsproblemen en -beleid praten. Het stuk geeft dan ook geen eenduidig antwoord op de vraag welke soort beleid sociaal kapitaal het meest stimuleert.

Alle bijdragen overziend blijft als theoretisch meest relevante vraag over: wat is de causale volgorde van participatie en vertrouwensnormen? We zouden in de toekomst onze energie beter steken in herhaalde panelstudies van een beperkte hoeveelheid attitudes en gedragsindicatoren van sociaal kapitaal of in retrospectieve analyse van participatiecarrières, dan in telkens nieuwe dwarsdoorsnedeonderzoeken om aan te tonen dat er nog meer schalen gerelateerd zijn aan maatschappelijke participatie.

